

Лекції на агульнаму мовазнаўству

Аніськова С.М.

Лекцыя 1. Мова як аб'ект мовазнаўства.

1. Унутраная і знешняя лінгвістыка. Класіфікацыя раздзелаў мовазнаўства.
2. Прадмет, задачы, будова курса.
3. Мова і сумежныя з'явы духоўнага жыцця.
4. Сувязь мовазнаўства з псіхалогіяй, культурай, літаратурай, мастацтвам.

1. Унутраная і знешняя лінгвістыка. Класіфікацыя раздзелаў мовазнаўства. Мова – шматаспектная з'ява, таму мовазнаўства як навука аб мове мае складаную ўнутраную арганізацыю, якая адлюстроўвае розныя падыходы да мовы як аб'екта вывучэння. У мовазнаўстве адрозніваюць знешнюю і ўнутраную лінгвістыку. *Знешняя лінгвістыка* вывучае сувязі мовы з іншымі з'явамі аб'ектыўнай рэчаіснасці. *Унутраная лінгвістыка* даследуе сістэмна-структурную арганізацыю мовы.

Табліца 1

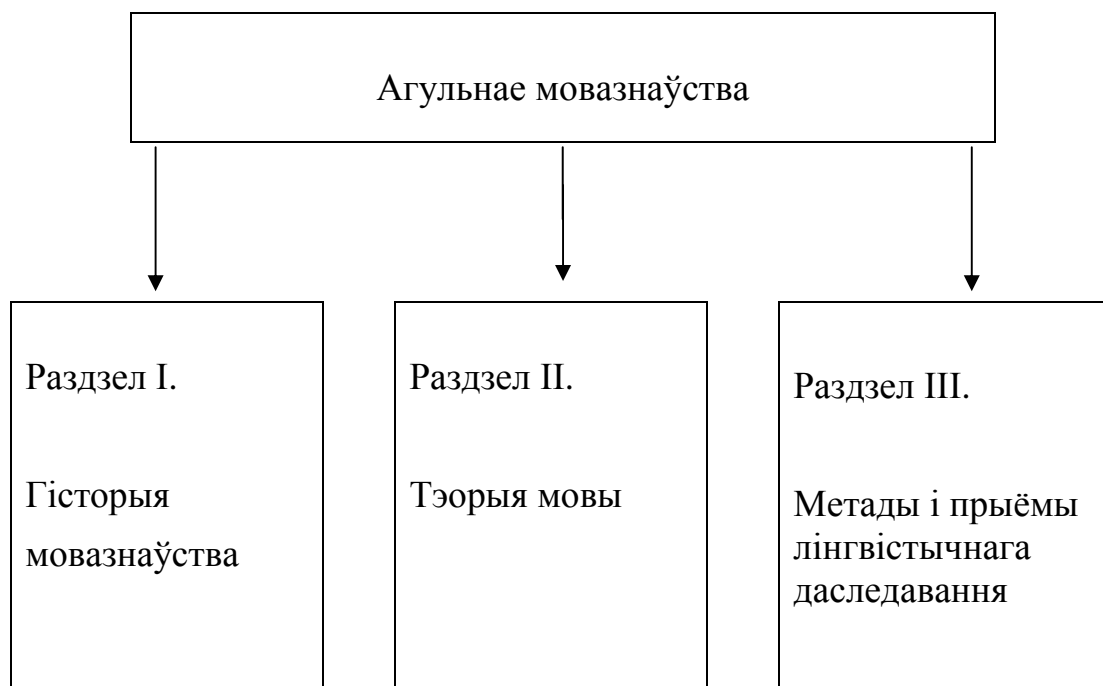
<i>Унутраная лінгвістыка</i>	<i>Знешняя лінгвістыка</i>
<i>Фанетыка</i> (гукі мовы)	<i>Сацыялінгвістыка</i> (мова і грамадства)
<i>Фаналогія</i> (фанемы)	<i>Менталінгвістыка</i> (мова і думка)
<i>Марфеміка</i> (марфемы наогул)	<i>Псіхалінгвістыка</i> (мова і маўленне)
<i>Словаўтварэнне</i> (словаўтваральныя марфемы)	<i>Лінгвасеміётыка</i> (мова як сістэма знакаў)
<i>Лексікалогія</i> (лексемы)	<i>Натуралістычнае мовазнаўства</i> (мова як прыродны арганізм)
<i>Семасіялогія</i> (значэнне слоў)	
<i>Фразеалогія</i> (фраземы)	
<i>Сінтаксіс</i> (словазлучэнні і сказы)	

2. Прадмет, задачы, будова курса. Неабходна адрозніваць прыватнае і агульнае мовазнаўства. *Прыватнае мовазнаўства* вывучае нацыянальныя мовы або роднасныя. *Агульнае мовазнаўства* даследуе *моўны інварыянт* – пастаянную велічыню, якая характарызуе мову без уліку яе нацыянальнай спецыфікі.

Агульнае мовазнаўства вывучае мову як універсальны сродак зносін, сродак фарміравання і выражэння думкі; як семіятычную сістэму асобага роду, як прыладу пазнання, як спосаб фіксацыі і перадачы (у пісьмовай і вуснай формах) грамадскага вопыту, як дыскрэтную (членападзельную) з’яву, як складаную іерархічна арганізаваную сістэму моўных адзінак..

Прыватнае і агульнае мовазнаўства нельга супрацьпастаўляць адно другому. Прыватнае мовазнаўства служыць фактычна падмуркам для агульнага, а агульнае – метадалагічнай базай для прыватнага.

Асноўная задача курса “Агульнае мовазнаўства” – сістэматызаваць, замацаваць і паглыбіць веды аб мове.

Рыс. 1

Раздзел I – Знаёмства з развіццём лінгвістычнай думкі ад глыбокай старажытнасці і да сучаснага мовазнаўства (асноўныя лінгвістычныя напрамкі, школы, іх прадстаўнікі).

Раздзел II – паглыбленне і сістэматызацыя ведаў аб мове наогул без уліку яе нацыянальнай спецыфікі (сутнасць мовы, сістэмна-структурная арганізацыя, сувязь мовы з думкай, маўленнем, семіётыкай, грамадствам і г.д.).

Раздзел III – вывучэнне метадаў і прыёмаў лінгвістычнага даследавання, знаёмства з агульнымі метадамі навуковага даследавання.

3. Мова і сумежныя з’явы духоўнага жыцця. Спецыфіка мовы заключаецца ў тым, што яна звязана з многімі з’явамі духоўнага жыцця чалавека і грамадства наогул. Мова знаходзіцца ў цеснай узаема сувязі з псіхічнай дзейнасцю чалавека, мысленнем, маўленнем, нацыянальным характарам, рэлігіяй і інш.

4. Сувязь мовазнаўства з псіхалогіяй, культурай, літаратурай, мастацтвам. Паколькі мова звязана з сумежнымі з’явамі духоўнага жыцця, зразумела, што мовазнаўства як навука аб мове звязана з сумежнымі навукамі, якія гэтыя з’явы даследуюць, у прыватнасці, з псіхалінгвістыкай, сацыялінгвістыкай, этналінгвістыкай, менталінгвістыкай, філалогіяй.

Соцыялінгвістыка займаецца вырашэннем наступных праблем:

1. Вывучэнне сутнасці мовы як грамадскай з’явы;
2. Праблема паходжання мовы і яе сацыяльныя функцыі;
3. Сувязь мовы з формамі гістарычнай і этнічнай сукупнасці людзей;
4. Даследаванне літаратурнай мовы, тэрытарыяльных і сацыяльных дыялектаў;
5. Вывучэнне сацыяльна-культурнай спецыфікі маўленчых паводзін;
6. Аналіз тыпаў і відаў моўных сітуацый.

Менталінгвістыка шукае адказы на наступныя пытанні:

1. Вызначэнне функцый мовы і мыслення ў адносінах паміж сабой;
2. Вывучэнне суадносін паміж моўнымі адзінкамі і лагічнымі катэгорыямі;
3. Абгрунтаванне генетычнай сувязі мовы і мыслення;
4. Даследаванне сувязі мыслення з іншымі формамі свядомасці

Псіхалінгвістыка вызначаецца наступнай праблематыкай:

1. Вывучэнне знешніх і ўнутраных працэсаў спараджэння і ўспрымання маўленчай дзейнасці;
2. Даследаванне суадносін паміж мовай і маўленнем;
3. Вызначэнне структуры камунікатыўнага акту.

Этналінгвістыка звычайна разглядаецца як раздзел сацыялінгвістыкі, які даследуе разглядае ўзаема сувязь мовы з этнічнымі ўласцівасцямі народаў-носьбітаў.

Філалогія вывучае мову пісьмовых помнікаў, вызначае аўтарства, час і месца напісання, арыгінальны тэкст і яго копіі. Мовазнаўства праз філалогію звязана і з мастацтвам.

Пытанні для самакантролю

1. Чым абумоўлена выдзяленне ў структуры мовазнаўства ўнутранай і знешняй лінгвістыкі?
2. Якім чынам ажыццяўляецца сувязь паміж прыватным і агульным мовазнаўствам?
3. Якія раздзелы вылучаюцца ў прыватным мовазнаўстве?
4. З якімі сумежнымі з'явамі духоўнага жыцця звязана мовазнаўства?
5. Як называецца навука, якая вывучае сувязь мовы і думкі?
6. Вырашэннем якіх лінгвістычных праблем займаецца псіхалінгвістыка?

Лекцыя 2. Асноўныя этапы развіцця навукі аб мове

1. Старажытная класічная філалогія.
2. Мовазнаўства Сярэднявечча.
3. Навука аб мове ў эпоху Адраджэння.
4. Асноўныя лінгвістычныя напрамкі.

1. Старажытная класічная філалогія. Класічнае мовазнаўства ўзнікла ў V ст. да н.э. з практычнай патрэбы нармалізацыі старажытнай мовы. Яно на пачатку свайго ўзнікнення, як правіла, насіла характар канстатацыі моўных фактаў, г. зн. было апісальным. У Грэцыі ў Александрыйскі перыяд найбольш плённа развівалася вучэнне аб часцінах мовы

Табліца 2

Асноўныя дасягненні старажытнагрэчаскага мовазнаўства (V ст. да н.э. – IV ст. н.э.)
 Прадстаўнікі: Дэмакрыт, Арыстоцель Платон, Геракліт, стоікі (філасофскі пер.), Арыстарх Самафракійскі, Дыянісій Фракійскі, Апалоній Дыскол (александрыйскі пер.)

Філасофскі перыяд (V ст. да н.э. – III ст. да н.э.)	Александрыйскі перыяд (III ст. да н.э. – IV ст. н.э.)	Раздзел мовазнаўства
1. Адмаўленне боскага паходжання мовы. 2. Разуменне філосафамі-матэрыялістамі (Арыстоцель, Дэмакрыт) умоўнага характару наймення.	1. Увядзенне паняцця “націск” і вызначэнне яго тыпаў (Дыянісій Фракійскі); 2. Выкарыстанне надрадковых знакаў для абазначэння націску (Арыстафан Візантыйскі).	Акцэнталогія
3. Падзел гукаў на галосныя, зычныя (паўгалосныя, безгалосныя) па фізіялагічным	1. Класіфікацыя гукаў па месцы і спосабе ўтварэння на аснове акустычнага прынцыпу; 2. Выдзяленне 24 гукаў: 7 галосных і 17 зычных.	Фанетыка

<p>прынцыпе (Платон, Арыстоцель).</p> <p>4. Вызначэнне склада як спалучэння зычнага і галоснага (Арыстоцель).</p> <p>5. Выдзяленне наступных часцін мовы: імені, дзеяслова, злучніка (Арыстоцель); імені уласнага, імені агульнага, дзеяслова, злучніка, члена (стоікі).</p> <p>6. Размежаванне прамога і ўскоснага склонаў (стоікі).</p> <p>7. Падзел сказаў на сцвярдзальныя, адмоўныя, апавядальныя, пабудзальныя (Арыстоцель).</p>	<p>1. Выдзяленне 8 часцін мовы (Дыянісій Фракійскі): імя, дзеяслоў, дзеепрыметнік, артыкль (член), займеннік, прыназоўнік, прыслоўе, злучнік.</p> <p>2. Вылучэнне асноўных граматычных катэгорый часцін мовы (Арыстарх Самафракійскі, Дыянісій Фракійскі):</p> <p>а) <i>імя</i> – род, від, вобраз, лік, склон;</p> <p>б) <i>дзеяслоў</i> – лад, стан, від, вобраз, лік, асоба, час, спражэнне;</p> <p>в) <i>прыслоўе</i> – разрад па значэнні, вобраз, ступень параўнання;</p> <p>г) <i>артыкль</i> – род, лік, склон;</p> <p>д) <i>злучнік</i> – разрад па значэнні, вобраз</p> <p>ж) <i>займеннік</i> – асоба, лік.</p>	<p>Марфалогія</p>
<p>8. Разуменне адрознення паміж сказам і словам: сказ заўсёды значымы, а слова можа быць як значымым, так і не (стоікі).</p> <p>9. Узнікненне этымалогіі (стоікі).</p>	<p>1. Разуменне сказа як спалучэння слоў, якое выражае закончаную думку.</p>	<p>Сінтаксіс</p>

Найбольш вядомымі рымскімі граматыстамі былі Варон, Данат, Прысцыян. Яны прыстасавалі александрыйскую граматыку да патрэб лацінскай мовы. Варон напісаў трактат “Аб лацінскай мове”, Данат распрацаваў “Граматычны дапаможнік”. “Курс граматыкі” Прысцыяна быў асновай лінгвістычнай тэорыі Заходняй Еўропы аж да XIV ст.

Сярод недахопаў старажытнай класічнай філалогіі адзначым наступныя: а) па-за межамі даследавання – іншыя мовы; б) адсутнасць гістарычнага падыходу да мовы; в) залежнасць

мовазнаўства ад філасофіі; г) блытаніна паміж лагічнымі катэгорыямі і моўнымі адзінкамі; д) адвольнасць як вызначальная рыса першых этымалагічных спроб.

2. Мовазнаўства Сярэднявечча. Сярэднявечча храналагічна ахоплівае перыяд ад падзення Рымскай імперыі (476 г.) да адкрыцця Калумбам Амерыкі (1492 г.). Гэты час характарызаваўся панаваннем царкоўнай ідэалогіі ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. Латынь – адзіная мова, якая вывучалася ў эпоху Сярэднявечча. Паколькі лацінская мова на той час была ўжо мёртвай і выкарыстоўвалася толькі ў пісьмовых зносінах, то не звярталася ўвага на знешні бок мовы, г. зн. аналізаваліся літары, а не гукі. Нацыянальныя асаблівасці іншых моў ігнараваліся, латынь успрымалася як недасягальны эталон.

3. Навука аб мове ў эпоху Адраджэння. Эпоха Адраджэння (з XV па XVII-XVIII ст.ст.) характарызуецца крызісам папскай улады, актывізацыяй нацыянальных сіл, пашырэннем асветы і свецкай культуры, развіццём мастацтва і навукі. У гэты час працавалі такія вучоныя-энцыклапедысты, як Галілей, Капернік, Дэкарт, Ньютон, Лейбніц і інш. У эпоху Адраджэння ў мовазнаўстве пераважалі дзве тэндэнцыі: 1) актыўнае вывучэнне антычнай спадчыны (старажытнагрэчаскай і лацінскай моў); 2) узнікненне першых нацыянальных граматык (В.Цяпінскі, М.Сматрыцкі, Л. Зізаній, С.Будны)

4. Асноўныя лінгвістычныя напрамкі.

Табліца 3

№	Назва	Прадстаўнікі	Праблематыка
1.	Параўнальна-гістарычнае м-зн-ва (кампаратывістыка) (к. XVIII – п. XIX ст.)	Я.Грым, Ф.Боп, Р.Раск; А.Х.Вастокаў, І.І.Сразнеўскі	Гістарычны падыход да мовы, праблема паходжання мовы, крытэрыі роднасці моў, прычыны моўных змен.
2.	Младаграматызм (2-ая пал. XIX ст.)	Г.Пауль, К.Бругман, Г.Остгаф, Б.Дэльбрук,	Фанетычныя законы і закон па аналогіі

		А.Лескін	абумоўліваюць моўнае развіццё.
3.	Логіка-граматычнае м-зн-ва (XIX ст.)	Г.Бэкер, Ф.І.Буслаеў	Мова грунтуецца на логіка-граматычным прынцыпе.
4.	Псіхалагічнае м-зн-ва (XIX ст.)	Г.Штэйнталь, А.А.Патабня	У аснове ўтварэння слоў мовы ляжыць рэфлекторнае пачуццё чалавека.
5.	Сацыялагічнае м-зн-ва (к. XIX – п. XX ст.)	А.Мее, Э.Бенвеніст, М.Коэн	Мова – сацыяльная катэгорыя, таму менавіта сацыяльныя змены абумоўліваюць змены ў мове.
6.	Натуралістычнае мовазнаўства (2-ая пал. XIX ст.)	А.Шлейхер	Мова як прыродны арганізм нараджаецца, развіваецца, адмірае.
7.	Структуралізм: (XX ст.) а) Пражская школа функцыянальнай лінгвістыкі; б) Дацкі структуралізм (гласематыка); в) Амерыканская дэскрыптыўная лінгвістыка	В.Матэзіус, Б.Трнка, Б.Гаўранэк, М.С.Трубяцкой, Р.В.Якабсон Л.Ельмслеў, В.Брондаль, Х.Ульдаль Ф.Боас, Э.Сепір, Л.Блумфілд	Праблема структурнага характару мовы і ўзаемасувязі яе частак; функцыі мовы і функцыянальныя мовы. Тэорыя мовы пабудавана на прынцыпах матэматычнай і лагічнай абстракцыі. Распрацоўка новых метадаў лінгвістычнага даследавання: дыстрыбуцыйнага аналізу, метаду па непасрэдна складанай.

Як сведчыць матэрыял табліцы, мовазнаўства мае складаную гісторыю развіцця. Гэта зразумела, паколькі мова – шматаспектная

з'ява і абсалютызацыя аднаго з аспектаў прыводзіла да ўзнікнення новых лінгвістычных тэорый. На сучасным этапе ўсё больш даследчыкаў схіляюцца да думкі аб неабходнасці комплекснага падыходу да мовы.

Пытанні для самакантролю

1. Якія раздзелы мовазнаўства былі найбольш плённа распрацаваныя прадстаўнікамі Александрыйскай школы?
2. Хто са старажытнагрэчаскіх моваведаў прапанаваў надрадковыя значкі для абазначэння націску?
3. Які ўклад унеслі стоікі ў распрацоўку лінгвістычных праблем?
4. Якімі недахопамі характарызувалася старажытная класічная філалогія?
5. Якія тэндэнцыі вызначаліся ў лінгвістыцы эпохі Адраджэння?
6. Якія праблемы вырашала кампаратывістыка?
7. Ці можна пагадзіцца з А.Шлейхерам, што мова – прыродны арганізм?

Лекцыя 4. Мова і грамадства

1. Суадносіны мовы і грамадства, грамадскіх інстытутаў. Моўная карціна свету.
2. Кагнітыўная функцыя мовы.
3. Узус і сацыяльнае вар’іраванне мовы.
4. Літаратурная мова. Стылі.

1. Суадносіны мовы і грамадства, грамадскіх інстытутаў. Моўная карціна свету. Мова забяспечвае камунікацыю ў грамадстве, дзякуючы чаму не ў апошнюю чаргу забяспечваецца само існаванне тых або іншых грамадскіх інстытутаў, якія без мовы наогул не змаглі б функцыянаваць. Суадносіны мовы і грамадства вывучае навука, якая мае назву *сацыялінгвістыка*. Мова такая ж старажытная, як свядомасць. Мова ўзнікае з неабходнасці настойлівай патрэбы зносін з іншымі людзьмі. Другаснае паходжанне мовы ў адносінах да грамадства пацвярджаецца фактамі біялагічных навук, паколькі ўсе органы маўленчага апарату першапачаткова выконваюць іншую, не звязаную з маўленнем функцыю. Узнікненне мовы адбылося на этапе фарміравання чалавека разумнага ў эпоху палеаліту. “*Мова ёсць дух народа*”, - сцвярджаў В.Гумбальт. Мова звязана з формамі этнічнай і гістарычнай сукупнасці людзей, што адлюстравана ў наступных табліцах

Табліца 4

№	Этнічная класіфікацыя	Лінгвістычная класіфікацыя
1.	Этнаграфічная група	Дыялект, гаворка
2.	Этнас (народ)	Мова
3.	Этнічная сукупнасць	Роднасныя мовы
4.	–	Моўная сям’я

Табліца 5

№	Грамадскі лад	Лінгвістычная характарыстыка
1.	Першабытнаабшчынны лад	1) Існаванне табу; 2) Падзел моў на мужчынскія і жаночыя; 3) Скрэшчванне моў; 4) Аб’яднанне родавых моў у племянную;
2.	Рабаўласніцкі лад	1) Тэндэнцыя да ўзнікнення дзяржаўнай мовы; 2) Двухпластовасць мовы;
3.	Феадальны лад	Класавы характар мовы;
4.	Капіталістычны лад	Нацыянальны характар мовы (мова літаратурна апрацаваная, унармаваная, агульнанародная, існуе ў вуснай і пісьмовай формах, мае стылі)

У свеце на сучасным этапе налічваецца каля 5000 моў, па звестках Французскай акадэміі навук. Па даных Англійскай акадэміі навук, – больш за 4000 моў. Дакладна падлічыць колькасць моў наўрад ці магчыма, таму што зараз вельмі цяжка адрозніваць у тых мовах, якімі не валодаеш, дзе ўласна мова, а дзе дыялект. Акрамя таго, не ўсе мовы яшчэ грунтоўна даследаваны, напрыклад, мовы Полінезіі, Меланезіі, мовы індзейцаў і інш. Ёсць мовы ізаляваныя (японская, карэйская, баская), але найчасцей мовы аб'ядноўваюцца ў моўныя сем'і: індаеўрапейскую, семіта-хаміцкую, цюркскую, каўказска-іберыйскую, мангольскую, кітайска-цібетскую, тунгуса-маньчжурскую, аўстранезійскую і інш. Паводле структурных уласцівасцей і спосабаў выражэння фармальных адносін сучасныя мовы могуць быць: а) аморфнага тыпу (кітайская мова); б) аглютынацыйнага (цюркскія мовы); в) інкарпарыруючыя (мовы індзейцаў); г) флектыўныя (індаеўрапейскія мовы).

2. Кагнітыўная функцыя мовы. Мова выконвае ў грамадстве шэраг функцый, важнейшай сярод якіх з'яўляецца функцыя зносін (камунікатыўная). Не менш важная функцыя мовы *кагнітыўная*, якая праяўляецца ў здольнасці мовы выступаць сродкам пазнання, сродкам занатавання грамадскага вопыту і перадачы яго з пакалення ў пакаленне. Мова – гэта універсальная форма афармлення і выражэння думкі.

3. Узус і сацыяльнае вар'іраванне мовы. Узус – сукупнасць усіх рэальных выкарыстанняў мовы, якая праяўляецца ў мясцовых гаворках, сацыяльных дыялектах, жаргонах, абіходна-размоўным маўленні. Выдзяленне сацыяльных і тэрытарыяльных дыялектаў абумоўлена дапушчальнасцю варыянтнасці агульнанародных сродкаў. Сацыяльныя дыялекты неабходна адрозніваць ад тэрытарыяльных. Гэта адрозненне заключаецца ў наступным: а) сацыяльныя дыялекты ахопліваюць толькі частку грамадства, а тэрытарыяльныя – ўсё насельніцтва дадзенай тэрыторыі; б) сацыяльныя дыялекты маюць толькі ўласную лексічную сістэму, астатнія сістэмы – з агульнанароднай мовы; тэрытарыяльныя дыялекты маюць сваю фанетыку, граматыку, сінтаксіс, лексіку. Сацыяльныя дыялекты ўключаюць прафесійныя жаргоны, класавыя жаргоны, арга (жаргоны дэкласаваных элементаў).

4. Літаратурная мова. Стылі. *Літаратурная мова* характарызуецца наступнымі рысамі: а) агульнаабавязковасцю для ўсіх носбітаў; б) унармаванасцю; в) літаратурнай апрацаванасцю; г) наяўнасцю вуснай і пісьмовай форм; д) стылёвай дыферэнцыяцыяй.

Стылі – камунікатыўныя і функцыянальныя разнавіднасці мовы. У выніку стылявога члянэння мовы можна вылучыць наступныя стылі: навуковы, афіцыйна-справавы, мастацкі, публіцыстычны, размоўны, канфесійны.

Пытанні для самакантролю

1. Як называецца навука, якая вывучае сувязі мовы і грамадства?
2. Як выглядае сучасная моўная карціна свету?
3. Якім чынам рэалізуецца кагнітыўная функцыя мовы?
4. Што называецца узусам?
5. Чым сацыяльныя дыялекты адрозніваюцца ад тэрытарыяльных?
6. Якімі рысамі характарызуецца літаратурная мова?
7. Якія стылі вылучаюцца ў сучаснай беларускай мове?

Лекцыя 5. Мова і маўленне

1. Механізм маўленчай дзейнасці. Псіхалінгвістыка. Паэтыка.
2. Мова, маўленне, тэкст.
3. Структура мовы і структура тэксту.
4. Мова як прылада для ўзнаўлення і ўспрыняцця тэкстаў і маўленне як працэс вытворчасці і разумення тэкстаў.

1. Механізм маўленчай дзейнасці. Псіхалінгвістыка. Паэтыка.

Псіхалінгвістыка – навука аб працэсах спараджэння і ўспрымання маўлення.

Механізм маўленчай дзейнасці складаецца з наступных кампанентаў: 1) матыў; 2) думка; 3) знешняе маўленне. Думка ўключае некалькі працэсаў: а) унутранае праграмаванне (адбор паняццяў); б) лексічнае разгортванне (выбар слоў); в) граматычнае канструяванне (выбар граматычных форм). Як правіла, гэтыя працэсы адбываюцца адначасова.

Паколькі чалавек імкнецца не толькі перадаць пэўную думку, але і выклікаць неабходную рэакцыю, ён павінен клапаціцца і аб вобразнасці паведамлення.

Паэтыка – тэорыя літаратуры, вучэнне аб паэтычнай творчасці. Часам гэты тэрмін выкарыстоўваюць у значэнні ”паэтычная манера пісьменніка ,накірунку ў літаратуры, эпохі.”

Мова – сукупнасць знакавых адзінак, узятых у адрыве ад сітуацыі зносін і аб’яднаных пэўнымі сувязямі і адносінамі ў сістэму.

Маўленне – гэта працэс выкарыстання моўных адзінак.

2. Мова, маўленне, тэкст. Праблема суадносін мовы і маўлення даследавалася В.Гумбальтам, Б. дэ Куртэнэ, Л.У.Шчэрба. Найбольш шырокае асвятленне гэта пытанне знайшло ў лінгвістычнай канцэпцыі Ф.дэ Сасюра (гл . табліцу 1.).

Мова і маўленне як часткі маўленчай дзейнасці ў лінгвістычнай канцэпцыі Ф.Сасюра (1857 – 1913)

Табліца 6

№	Рысы мовы	Рысы маўлення
1.	Сацыяльнасць (“Мова з’яўляецца сацыяльным	Індывідуальнасць (“Маўленне ёсць індывідуальны акт

	прадуктам”)	волі і розуму”)
2.	Істотнасць (Істотнымі ў мове з’яўляюцца замацаваныя практыкай нарматыўныя факты мовы)	Неістотнасць (Да пабочных і выпадковых з’яў належаць рознага роду індывідуальныя адхіленні)
3.	Аднароднасць (“Мова... – з’ява па сваёй прыродзе аднародная – гэта сістэма знакаў, у якой адзіна істотным з’яўляецца злучэнне сэнсу і акустычнага вобраза..”)	Неаднароднасць (“Маўленчая дзейнасць у цэлым мае характар разнародны...”)
4.	Пасіўнасць (“Мова – гэта гатовы прадукт, які пасіўна рэгіструецца прамоўцам”)	Актыўнасць (“Вымаўленне самага кароткага слова звязана з бясконцым мноствам мускульных рухаў”)
5.	Мова – псіхічная з’ява (“Моўныя знакі...псіхічныя па сваёй сутнасці”)	Маўленне – “адначасова фізічная, фізіялагічная і псіхічная з’ява”
6.	Сінхранія (Мова – сістэма, усе часткі якой павінны разглядацца ў іх сінхроннай сувязі)	Дыххранія (“Дыххранічнае ў мове з’яўляецца такім толькі праз маўленне...”)
7.	Парадыгматычныя адносіны (“Па-за маўленнем...словы асацыіруюцца ў памяці так, што з іх утвараюцца групы, унутры якіх рэалізуюцца разнастайныя адносіны.”)	Сінтагматычныя адносіны (“У маўленчай плыні элементы размяшчаюцца адзін за адным”)
8.	Адсутнасць імправізацыі (“У мове...цалкам гатовыя выразы, у якіх звычай забараняе што-небудзь мяняць...Такія спалучэнні не могуць быць імправізаванымі.”)	Свабодны характар спалучальнасці элементаў (“Характэрнай уласцівасцю маўлення з’яўляецца свабода камбінавання элементаў.”)

Да агульных рыс мовы і маўлення Ф. Сасюр адносяць наступныя: а) канкрэтнасць (“Мова не ў меншай ступені, чым маўленне, канкрэтная па сваёй прыродзе”); б) матэрыяльную форму выражэння (“Пісьмо забяспечвае мове ўспрымальную форму...Гукавыя хвалі забяспечваюць маўленне.”)

У маўленчай плыні моўныя адзінкі набываюць шэраг дадатковых рыс. Яны характарызуюцца *выбарам, паўторам, размяшчэннем, камбінаваннем, трансфармацыяй.*

Тэкст – выказванне, аб’яднанае паводле сэнсу і законаў граматыкі.

3. Структура мовы і структура тэксту. Сярод *прымет тэксту* адзначым наступныя:

1. Кожны тэкст мае *тэму* – тое, пра што (пра каго) расказваецца.
2. Тэкст аб’ядноўваецца *асноўнай думкай*. Асноўная думка тэксту – тое, што хацеў выказаць аўтар, тое, да чаго ён заклікае, чаму вучыць.
3. Да кожнага тэксту можна падабраць *загалавак*. Загалавак адпавядае тэме або перадае асноўную думку.
4. Тэкст мае *пачатак, асноўную частку і заключэнне*.
5. У тэксце кожны сказ *звязаны з папярэднім*.

Сістэмна-структурная арганізацыя мовы выражаецца ў тым, што кожная моўная адзінка займае сваё месца на пэўным моўным ўзроўні і характарызуецца тымі або іншымі сувязямі і адносінамі з іншымі адзінкамі як свайго ўзроўню, так і іншых моўных узроўняў.

У моўнай сістэме вылучаюцца наступныя *моўныя ўзроўні*:

1. Фанетыка-фаналагічны ўзровень;
2. Марфаналагічны ўзровень;
3. Марфема- марфалагічны ўзровень;
4. Словаўтваральны ўзровень;
5. Лексіка-семантычны ўзровень;
6. Фразеалагічны ўзровень;
7. Сінтаксічны ўзровень.

Структуру мовы характарызуюць наступныя *адносіны*:

- А) Адносіны матэрыяльнай залежнасці;
- Б) Генетычныя сувязі;
- В) Семантычныя сувязі;
- Г) Функцыянальныя сувязі (парадыгматычныя і сінтагматычныя)

4. Мова як прылада для ўзнаўлення і ўспрыняцця тэкстаў і маўленне як працэс вытворчасці і разумення тэкстаў. Паколькі мова з’яўляецца сістэмай моўных адзінак, яна служыць прыладай для ўзнаўлення і разумення тэкстаў як пэўны код паміж суразмоўцамі.

Маўленне – гэта адначасовае выкарыстанне коду і яго дэшыфроўка. У маўленчай дзейнасці думка атрымлівае вярбальнае выражэнне. Маўленне забяспечвае працэс разумення

Пытанні для самакантролю

1. Якія этапы вызначаюцца ў маўленчай дзейнасці?
2. Што даследуе паэтыка?
3. Якія рысы адрозніваюць мову і маўленне?
4. Ці супадае структура мовы і структура тэксту?
5. Якія моўныя ўзроўні існуюць у моўнай сістэме?
6. Якімі разнавіднасцямі прадстаўлены функцыянальныя адносіны паміж моўнымі адзінкамі?
7. Што ўяўляе сабой код паміж суразмоўцамі?

Лекцыя 6. Сістэмна-структурная арганізацыя мовы

1. Узроўні сістэмы мовы, іх адзінкі і катэгорыі.
2. Асноўныя і прамежкавыя ярусы мовы, іх узаемадзеянне.
3. Функцыянальны падыход да моўнай структуры і моўнага развіцця.
4. Прычыны і фактары моўных змен.

1. Узроўні сістэмы мовы, іх адзінкі і катэгорыі. *Узровень мовы* – гэта частка яе сістэмы, якая мае пэўную адзінку. У моўнай сістэме вылучаюцца наступныя *моўныя ўзроўні*:

1. Фанетыка-фаналагічны ўзровень (гук, фанема);
2. Марфаналагічны ўзровень (марфанема);
3. Марфема- марфалагічны ўзровень (формаўтваральная і сінкрэтычная марфема, слова);
4. Словаўтваральны ўзровень (словаўтваральная марфема);
5. Лексіка-семантычны ўзровень (лексема);
6. Фразеалагічны ўзровень (фразема);
7. Сінтаксічны ўзровень (словазлучэнне, сказ).

Граматычныя катэгорыі – сукупнасць граматычных значэнняў пэўных класаў слоў. Граматычныя катэгорыі моўных адзінак таксама знаходзяцца ў строга арганізаванай сістэме, напрыклад: для назоўнікаў – канкрэтнасць – абстрактнасць, рэчыўнасць – зборнасць; для прыметнікаў – якаснасць – адноснасць – прыналежнасць; для дзеясловаў – пераходнасць – непераходнасць, зваротнасць – незваротнасць. Усе граматычныя катэгорыі падзяляюцца на два тыпы:

А) *Словазменныя* (прыватныя граматычныя значэнні выражаюцца пэўнымі словаформамі і гэтыя словаформы прадстаўляюць адну і тую ж лексему) : склон назоўнікаў; род, лік,склон прыметнікаў; асоба, час, лад дзеясловаў;

Б) *Класіфікуючыя* (прыватныя значэнні выражаюцца пэўнымі словаформамі і гэтыя словаформы прадстаўляюць розныя лексемы): катэгорыя роду назоўнікаў *час, хвіліна, імгненне*; катэгорыя трывання дзеясловаў *бегчы – прыбегчы*.

У граматычных катэгорыях вылучаюцца наступныя тыпы апазіцый: а) *бінарныя* (адушаўлёнасць – неадушаўлёнасць) ;б) *небінарныя* (мужчынскі – жаночы – ніякі род).

Адносіны паміж членамі апазіцыі могуць быць : а) *эквівалентнымі* (кожны член апазіцыі мае ўласную дыферэнцыяльную прымету) : склон, род назоўнікаў, асобы дзеяслова; б) *прыватыўныя* (адзін член апазіцыі мае дыферэнцыяльную прымету, а другі – не), напрыклад: няпрошлыя часы дзеяслова проціпастаўляюцца прошламу часу, які мае спецыяльны сродак выражэння – суфікс –л-. У прыватыўнай апазіцыі знаходзяцца і лады дзеяслова: абвесны лад (немаркіраваны), загадны і ўмоўны маркіраваныя.

2. Асноўныя і прамежкавыя ярусы мовы, іх узаемадзеянне. *Асноўнымі ярусамі (узроўнямі) мовы* лічацца наступныя: фанетыка-фаналагічны, марфема-марфалагічны, лексіка-семантычны, сінтаксічны. Адзінкі гэтых узроўняў узнікаюць і функцыянуюць у межах аднаго і таго ж узроўню.

Прамежкавыя ўзроўні вылучаюцца на той падставе, што іх адзінкі ўзнікаюць на адным узроўні, а функцыянуюць на другім. Да прамежкавых адносяцца наступныя моўныя ўзроўні:

1. марфаналагічны (марфанемы ўзнікаюць на фанетыка-фаналагічным узроўні, а функцыянуюць на марфема-марфалагічным);
2. словаўтваральны (марфемы ўзнікаюць на марфема-марфалагічным узроўні, а функцыянуюць на лексіка-семантычным);
3. фразеалагічны (фраземы ўзнікаюць на сінтаксічным узроўні, а функцыянуюць на лексіка-семантычным).

Зразумела, паколькі адзінкі ніжэйшых узроўняў уваходзяць у склад адзінак вышэйшых узроўняў, то паміж рознымі моўнымі узроўнямі захоўваецца цесная сувязь.

3. Функцыянальны падыход да моўнай структуры і моўнага развіцця. Пад *моўнай структурай* падразумяваецца сукупнасць сувязей і адносін паміж моўнымі адзінкамі. У мове існуюць наступныя сувязі:

1. *Сувязі матэрыяльнай залежнасці* (адзінкі ніжэйшых узроўняў з'яўляюцца будаўнічым матэрыялам для адзінак вышэйшых узроўняў);
2. *Генетычныя сувязі* (прыметнік паходзіць з назоўніка, дзеепрыметнік – з прыметніка, складаны сказ – з простага);
3. *Семантычныя сувязі* (семантыка складанай адзінкі вынікае са значэння яе структурных кампанентаў)
4. *Функцыянальныя сувязі*:
 - а) Парадыгматычныя (аб'яднанне моўных адзінак у пэўныя групы, класы, разрады);

б) Сінтагматычныя (аб'яднанне моўных адзінак у адну лінейную паслядоўнасць).

4.Прычыны і фактары моўных змен. Паколькі можа змяняцца толькі мова, якая мае носьбітаў, адсюль вынікае, што змены ў грамадстве прыводзяць да змен у мове (адны словы выходзяць з актыўнага ўжытку або наогул знікаюць, другія ўваходзяць у моўную сістэму, трэція развіваюць або звужаюць семантычны аб'ём і г. д.). Гэтыя працэсы абумоўлены т. зв. *экстралінгвістычнымі фактарамі*: рознага роду сацыяльнымі пераўтварэннямі, развіццём навукі і тэхнікі, прыроднымі катаклізмамі, асаблівасцямі гісторыі і менталітэту народаў, этнічным складам насельніцтва, грамадска-палітычным ладам краіны, кантактамі з іншымі народамі і пра іх – з мовамі, дзейнасцю свядомасці чалавека.

Унутрымоўныя фактары моўнага развіцця дзейнічаюць у самой мове. Да іх адносяць наступныя: узнікненне адцягненых значэнняў на базе канкрэтных, развіццё полісеміі як выніку дзеяння закону эканоміі моўных сродкаў, дыферэнцыяцыя значэнняў, інтэграцыя моўных адзінак, выкарыстанне закону ўтварэння форм па аналогіі і інш.

Пытанні для самакантролю

1. Якія моўныя ўзроўні лічацца асноўнымі?
2. На якой падставе вылучаюцца прамежкавыя моўныя ўзроўні?
3. Што ўяўляе сабой моўная структура?
4. Якімі разнавіднасцямі прадстаўлены функцыянальныя сувязі?
6. Якія прычыны моўных змен трэба лічыць экстралінгвістычнымі?
7. Якія ўнутрымоўныя фактары з'яўляюцца прычынамі моўнага развіцця?

Лекцыя 7. Знакавая тэорыя мовы

1. Асноўныя асаблівасці мовы як знакавай сістэмы асобага роду.
2. Тыпы і віды знакаў.
3. Функцыі знакаў.
4. Нязнакавыя ўласцівасці мовы

1. Асноўныя асаблівасці мовы як знакавай сістэмы асобага роду.

Мова як знакавая сістэма валодае шэрагам уласцівасцей, якія адрозніваюць яе ад іншых сістэм:

1) Мова – *універсальная* камунікатыўная сістэма, у той час як усе астатнія забяспечваюць камунікацыю толькі ў асобна ўзятай сферы дзейнасці;

2) Мова – *пярвічная* знакавая сістэма, усе астатнія з'яўляюцца вытворнымі ад яе;

3) Мова *развіваецца пад уплывам унутраных*, не заўсёды даступных назіранню, *прычын*, іншыя знакавыя сістэмы не здольныя развівацца самастойна, яны развіваюцца па волі людзей;

4) Мова як знакавая сістэма *можа выражаць пачуцці*, знакі іншых сістэм, за выключэннем музычных тонаў і жэстаў, эмацыянальна нейтральныя.

2. Тыпы і віды знакаў. Паводле суаднесенасці знакаў з суадноснымі рэаліямі існуюць наступныя тыпы знакаў:

а) *Знакі-копіі* (карціны, рэпрадукцыі, фатаздымкі, адбіткі пальцаў, сляды ступняў ног;

б) *Знакі-прыметы* (хмара – прымета дажджу, высокая тэмпература – прымета хваробы);

в) *Знакі-сімвалы* (маска – сімвал тэатру, голуб – сімвал міру);

г) *Знакі-сігналы* (званок, сірэна, гудок);

д) *Уласна знакі* (лінгвістычныя, дарожныя, знакі вайсковых адрозненняў).

3. Функцыі знакаў. Паводле функцыянальных уласцівасцей знакі падзяляюцца на:

1) Знакі-інфарматыры (*інфарматыўная функцыя*). Да іх адносяцца светлафоры, шыльды, пагоны; у мове – марфемы, словы, словазлучэнні сказы.

2) Знакі-дыстынктары (*адрознівальная функцыя*). Да іх належаць фанемы, знакі вайсковага адрознення – колькасць і месцапалажэнне зорчак, нашывак, колер пагонаў і інш.

3) Знакі-дэлімітатары (*дэлімітатыўная функцыя*, праз якую размяжоўваецца лінейная паслядоўнасць знакаў-інфарматараў) – прабелы.

4) Знакі-канструкты (*канструктыўная функцыя* – знакі як канструктыўныя элементы іншых знакаў): фанема – канструкт склада, склад – канструкт марфемы.

5) Знакі-субстытуты (*функцыя замяшчэння*): літары і гукі ў адносінах паміж сабой пры пераходзе з вуснай формы мовы ў пісьмовую і, наадварот.

4. Нязнакавыя ўласцівасці мовы. Да нязнакавых уласцівасцей мовы можна аднесці *полісемію, таўталогію, аманімію, паранімію*, што ў пэўнай меры парушаюць сістэмнасць паміж знакамі. У іншых сістэмах, якія ў адрозненне ад мовы з'яўляюцца штучна створанымі, з'явы супярэчлівасці і рознага разумення інфармацыі, закладзенай у знак, зведзены да мінімуму або зусім адсутнічаюць.

Пытанні для самакантролю

1. У чым праяўляецца універсальнасць мовы як знакавай сістэмы?
2. Як трэба разумець пярвічнасць мовы як знакавай сістэмы ў адносінах да іншых семіятычных сістэм?
3. Якія тыпы знакаў ілюструюць прычынна-выніковую сувязь?
4. Якую функцыю выконваюць такія моўныя знакі, як фанемы?
5. Якім чынам рэалізуецца канструктыўная функцыя знакаў?
6. Якія знакавыя сістэмы могуць служыць для выражэння пачуццяў?
7. Якія нязнакавыя ўласцівасці характарызуюць мову?

Лекцыя 8. Апісальны метадаў і яго асноўныя прыёмы

1. Класіфікацыя метадаў лінгвістычнага даследавання: агульная характарыстыка.
2. Апісальны метадаў лінгвістычнага даследавання. Прыёмы знешняй, міжузроўневай, унутранай інтэрпрэтацыі.
3. Дыстрыбуцыйны аналіз.
4. Апазіцыйныя прыёмы.

1. Класіфікацыя метадаў лінгвістычнага даследавання: агульная характарыстыка. У якасці рабочага азначэння метаду прымаем наступнае:

метадаў лінгвістычнага даследавання – сукупнасць прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца пры вывучэнні моўных адзінак або з’яў.

Табліца 7

Назва метаду	Аб’ект даследавання	Ступень роднасці моў	Храналагічныя межы даследавання	Мэта
1. Апісальны (V ст. да н.э.)	1 мова (моўныя з’явы або моўныя адзінкі)	—————	сінхранія (1 храналагічны зрэз – моўны этап)	Фіксацыя, пералічэнне і апісанне моўных з’яў.
2. Параўнальны (к. XVIII-п. XIX ст.) а) параўнальна-гістарычны;	некалькі моў	роднасныя	дыяхранія (у працэсе моўнага развіцця)	Устанаўленне агульных заканамернасцей, якія сведчаць аб роднасці моў, іх агульным паходжанні.
	б) гісторыка-параўнальны	1 мова	—————	дыяхранія
3. Супастаўляльна-тыпалагічны (пач. XX ст.)	некалькі моў	як роднасныя, так і няроднасныя	сінхранія, дыяхранія	Устанаўленне тыпалогіі моў, іх агульных рыс (моўных універсаль)

				незалежна ад паходжання.
--	--	--	--	--------------------------

2. Апісальны метадад лінгвістычнага даследавання. Прыёмы знешняй, міжузроўневай, унутранай інтэрпрэтацыі.

Табліца 8

Прыёмы знешняй інтэрпрэтацыі	Прыёмы міжузроўневай інтэрпрэтацыі	Прыёмы ўнутранай інтэрпрэтацыі
1. Энцыклапедычны прыём вывучэння слоў; 2. Прыём лексіка-тэматычных груп; 3. Прыём лінгвагеаграфіі; 4. Прыём нарматыўна-стылявых характарыстык.	1. Марфаналагічны прыём; 2. Прыём марфемнай марфалогіі; 3. Прыём марфалагічнага сінтаксісу.	1. Прыёмы класіфікацыі і сістэматыкі; 2. Прыёмы парадыгматыкі і сінтагматыкі; 3. Трансфармацыйныя прыёмы; 4. Дыстрыбуцыйныя прыёмы

Выдзяленне прыёмаў знешняй інтэрпрэтацыі, міжяруснай і ўнутрымоўнай абумоўлена рознымі падыходамі да мовы. Прыёмы *знешняй інтэрпрэтацыі* прымяняюцца з мэтай аналізу знешніх сувязей мовы з аб'ектыўнай рэчаіснасцю. Гэта група прыёмаў уключае:

а) *Энцыклапедычны прыём вывучэння слоў* (пры апісанні слоў у тлумачальных слоўніках падаецца апісанне той з'явы, таго прадмета, якія называюцца гэтым словам);

б) *Прыём лексіка-тэматычных груп* (Усвядомасці чалавека словы не існуюць ізалявана, а вакол пэўнага родавага паняцця аб'ядноўваюцца відавочныя паняцці, што ў мове адпаведна рэалізуецца праз словы-гіперонімы і словы-гіпонімы);

в) *Прыём лінгвагеаграфіі* (выкарыстоўваецца для вывучэння арэалаў распаўсюджвання моўных з'яў ці непасрэдна моўных адзінак);

г) *Прыём нарматыўна-стылявых характарыстык* (адлюстроўвае функцыянальна-стылявое члянэнне мовы, выкарыстоўваецца для вывучэння стылёвай прыналежнасці моўных адзінак).

Да прыёмаў *міжяруснай інтэрпрэтацыі* адносяцца наступныя:

1) *Марфаналагічны прыём* (апісанне фаналагічных з'яў, якія адбываюцца на марфемным шве, – чаргавання, усячэння, нарашчэння, накладання морфаў, інтэпфіксацыі);

2) *Прыём марфемнай марфалогіі* (даследаванне гарматычнай характарыстыкі марфем – дзеяслоўнай марфемікі, іменнай марфемікі і г. д.);

3) *Прыём марфалагічнага сінтаксісу* (вызначэнне марфалагічнай характарыстыкі сінтаксічных з’яў, і, наадварот, – указанне на сінтаксічную ролю пэўнай часціны мовы).

Самая вялікая група прыёмаў – прыёмы *ўнутранай інтэрпрэтацыі*. Сюды ўключаем наступныя:

а) *Прыёмы класіфікацыі і сістэматыкі* (падзел моўных адзінак на пэўныя групы, класы, разрады на аснове пэўных агульных або істотных адметных уласцівасцей);

б) *Прыёмы парадыгматыкі і сінтагматыкі* (супастаўленне моўных адзінак у складзе моўнай сістэмы, напрыклад, у парадыгмах скланення і спражэння; або аб’яднанне моўных адзінак у адну лінейную паслядоўнасць);

в) *Трансфармацыйныя прыёмы* (вывучэнне прынцыпаў і правіл трансфармацыі моўных адзінак).

г) *Дыстрыбуцыйныя прыёмы* (вывучэнне “лінгвістычнага асяроддзя” моўных адзінак).

3. Дыстрыбуцыйны аналіз. Гэты прыём даследавання моўных адзінак грунтуецца на аналізе іх акружэння, ці кантэксту ўжывання, ці адносінаў да іншых аднародных адзінак, ці іх спалучальнасці. Увогуле тут улічваецца размеркаванне іоўных элементаў адзін адносна другога ў тэксце, у маўленні.

У залежнасці ад адносінаў паміж моўнымі адзінкамі ў тэксце даследчыкі адрозніваюць некалькі разнавіднасцей дыстрыбуцыйнага аналізу. Так, дыстрыбуцыйна-трансфармацыйны аналіз тычыцца тых слоў, якія ўжываюцца ў сінтаксічных канструкцыях, здольных да аднолькавых трансфармацый. Як правіла, словы, што выкарыстоўваюцца ў аднолькавых канструкцыях, маюць падабенства ў сваёй семантыцы.

Пры выкарыстанні дыстрыбуцыйна-статыстычнага метаду даследчыкі зыходзяць або з уліку частаты сумеснай сустракальнасці моўных адзінак у тэксце, або са статыстычнага ўліку спалучальнасці моўных элементаў. У першым выпадку занатавана, што чым часцей сустракаюцца побач адна з адной тых або іншых моўных адзінак, тым мацней сувязь паміж імі. Калі гаворка ідзе пра лексемы, то гэтая сувязь мае семантычны характар. У другім выпадку, пры даследаванні спалучальнасці моўных адзінак, выяўлена, што тых з іх, якія маюць больш падабенства ў сваёй *дыстрыбуцыі* (суме спалучальных элементаў), маюць і адпаведную гэтаму падабенству колькасць агульных рыс у сваім змесце, у дачыненні да слоў – у іх значэнні.

Прымяненне дыстрыбуцыйнага метаду засноўваецца на арганічнай сувязі фармальных і якасных уласцівасцей моўных адзінак, таму ён служыць для выяўлення асаблівасцей сістэмнай упарадкаванасці моўных адзінак

4. Апазіцыйныя прыёмы. Апазіцыйныя прыёмы заснаваны на апазіцыі моўных адзінак паводле пэўных характарыстык (іх падабенства або адрознення). Да апазіцыйных прыёмаў адносяцца прыёмы класіфікацыі і сістэматыкі, парадыгматыкі, якія адначасова з'яўляюцца прыёмамі ўнутранай інтэрпрэтацыі, паколькі сістэмныя адносіны ў мове рэалізуюцца і пры дапамозе апазіцый, што дазваляе моўным адзінкам займаць дакладна вызначанае месца паводле іх уласцівасцей. Апазіцыі ахопліваюць адзінкі розных моўных узроўняў (лабіялізаванасць – нелабіялізаванасць, палатальнасць – непалатальнасць, санорнасць – несанорнасць; вытворнасць – невытворнасць, адзінканасць – множнасць; монасемічнасць – полісемічнасць і інш.)

Пытанні для самакантролю

1. Якія метады даследавання выкарыстоўваюцца ў лінгвістыцы?
2. Якая асноўная мэта ставіцца пры аналізе моўных адзінак з дапамогай прыёму лінгвагеаграфіі?
3. Якія прыёмы адносяцца да прыёмаў міжяруснай інтэрпрэтацыі?
4. Што ўяўляе сабой прыём класіфікацыі?
5. Што такое дыстрыбуцыя?
6. Якія віды трансфармацыі моўных адзінак вы ведаеце?
7. На якіх моўных узроўнях рэалізуюцца апазіцыйныя адносіны паміж моўнымі адзінкамі?

Лекцыя 9. Параўнальны метады лінгвістычнага даследавання

1. Параўнальны метады лінгвістычнага даследавання і яго асноўныя разнавіднасці.
2. Прыём устанаўлення генетычнай тоеснасці моў.
3. Прыём рэканструкцыі праформ. Прыём адноснай храналогіі.
4. Прыёмы гісторыка-параўнальнага метаду лінгвістычнага даследавання.

1. Параўнальны метады лінгвістычнага даследавання і яго асноўныя разнавіднасці. Першыя спробы прымяніць параўнальны метады адносяцца да старажытнаіндыйскага мовазнаўства, калі Паніні спрабаваў параўнаць мову Ведаў і санскрыт, праўда, толькі на ўзроўні канстатацыі фактаў. Наогул жа ўзнікненне параўнальнага метаду адносяць да перыяду ўзнікнення і развіцця параўнальна-гістарычнага мовазнаўства (кампаратывістыкі).

Параўнальны метады мае дзве разнавіднасці:

- 1) *Параўнальна-гістарычны метады* (даследаванне некалькіх роднасных моў з мэтай устанаўлення агульных заканамернасцей, якія сведчаць аб роднасці моў, іх агульным паходжанні);
- 2) *Гісторыка-параўнальны метады* (вывучэнне адной мовы з мэтай параўнання моўных з'яў або адзінак у працэсе іх моўнага развіцця).

Буйное навуковае адкрыццё, зробленае з дапамогай параўнальна-гістарычнага метаду, заключаецца ва ўстанаўленні роднасці розных моў. Прычым ступень гэтай роднасці з'яўляецца неаднолькавай, што, магчыма, выклікала ў вучоных неабходнасць ствараць розныя класіфікацыі моў. Так, Г.Шухарт распрацаваў генеалагічную класіфікацыю моў у выглядзе радаслоўнага дрэва. І.Шміт вылучыў ідэю, згодна з якой роднасць моў вызначаецца іх суседствам з іншымі мовамі, па меры аддалення граніц паміж мовамі затухае іх падабенства, таму класіфікацыя атрымала назву хвалявай тэорыі. М.С.Трубяцкой, насупраць, меркаваў, што падабенства моў узнікла шляхам іх доўгага, несупыннага кантактавання і ўзаемаўплыву, а зыходна мовы былі няроднасныя, яго класіфікацыя называецца тэорыяй моўных саюзаў.

2. Прыём устанаўлення генетычнай тоеснасці моў. Гэты прыём устанаўлівае генетычную тоеснасць моў, як правіла, на аснове заканамерных гукавых адпаведнасцей. Вызначыць генетычную тоеснасць моў, значыць, даказаць агульнасць іх паходжання, роднасныя адносіны.

3. Прыём рэканструкцыі праформ. Прыём абсалютнай і адноснай храналогіі. *Праформа* – гэта зыходная першасная (старажытная) форма, што існавала ў дапісьмовы перыяд. Такія праформы вызначаюцца з большай або меншай доляй верагоднасці і лічацца гіпатэтычнымі. Прыём абсалютнай і адноснай храналогіі выкарыстоўваецца для вызначэння часу ўзнікнення (дакладнага або прыблізнага) той або іншай моўнай з'явы

4. Прыёмы гісторыка-параўнальнага метаду лінгвістычнага даследавання.

Гэта група прыёмаў выкарыстоўваецца для вывучэння адной мовы на працягу яе гістарычнага развіцця. Сюды ўключаюцца наступныя прыёмы:

1) *Прыём унутранай рэканструкцыі* (паэтапнае ўзнаўленне той або іншай формы або моўнай адзінкі, якое дазваляе прасачыць развіццё гэтай формы або адзінкі);

2) *Устанаўленне гістарычнай тоеснасці* (аргументаваны доказ таго, што пэўная сучасная форма (адзінка) гістарычна звязана з той або іншай формай (адзінкай) і паміж імі захоўваецца пераемнасць, якая рэалізуецца праз моўныя заканамернасці розных этапаў развіцця мовы);

3) *Прыём адноснай і абсалютнай храналогіі* (прыблізнае або дакладнае вызначэнне часу ўзнікнення пэўнай моўнай адзінкі (з’явы). Як бачым, гэты прыём выкарыстоўваецца як у гісторыка-параўнальным метадазе, так і ў параўнальна-гістарычным.

Пытанні для самакантролю

1. Якімі асноўнымі разнавіднасцямі прадстаўлены параўнальны метады мовазнаўства?
2. Што такое лінгвістычная праформа?
3. Як вы разумееце тэрмін “генетычная тоеснасць”?
4. У чым адрозненне паміж адноснай і абсалютнай храналогіяй?

Лекцыя 10. Супастаўляльны метадад лінгвістычнага даследавання

1. Супастаўляльны метадад лінгвістычнага даследавання: агульная характарыстыка.
2. Параўнальна-супастаўляльнае вивучэнне роднасных і няроднасных моў.
3. Тыпалогія моў.
4. Моўныя універсаліі.

1. Супастаўляльны метадад лінгвістычнага даследавання: агульная характарыстыка.

Прадметам даследавання пры вивучэнні моў з дапамогай супастаўляльнага метададу з'яўляюцца як роднасныя, так і няроднасныя мовы.

Мэтай даследавання – устанаўленне тыпалогіі моў, іх агульных рыс (моўных універсалій) незалежна ад паходжання.

Спрыяльным матэрыялам для супастаўленняў з'яўляюцца двухмоўныя і шматмоўныя перакладныя слоўнікі. Складанне такіх слоўнікаў і паслужыла адной з важных крыніц узнікнення супастаўляльнага мовазнаўства ў цэлым.

2. Параўнальна-супастаўляльнае вивучэнне роднасных і няроднасных моў. З дапамогай супастаўляльнага метададу даследуюцца ўсе адзінкі мовы: ад фанем да сказаў. Супастаўленне тэкстаў робіцца часта пры аналізе перакладаў. Розныя класіфікацыі моў грунтуюцца на супастаўленні апошніх па пэўных фанетычных, граматычных, лексічных, семантычных прыметах. Крыніцай супастаўлення могуць быць слоўнікі, граматыкі, тэксты і асобныя моўныя з'явы або адзінкі, што фіксуюцца ў іх. Зыходныя моўныя адзінкі могуць супастаўляцца папарна ў тых выпадках, калі вивучаюцца асобныя ўласцівасці кожнай з іх.

Супастаўленне моўных адзінак па тых або іншых прыметах выкарыстоўваецца для класіфікацыі гэтых адзінак, а папарнае супастаўленне – для даследавання ўнутранай сутнасці асобных моўных адзінак, з'яў, фактаў. Семантычныя з'явы вивучаюцца з дапамогай супастаўляльнага метададу, як правіла, разам з формай свайго выражэння. Ступень сувязі даследаваных з'яў тым вышэй, чым паўней супадаюць у іх план выражэння і план зместу.

Для атрымання надзейных вынікаў трэба супастаўляць усю сукупнасць моўных фактаў, Звычайна ступень сувязі моўных з'яў узрастае па меры прасоўвання ў глыбіню гісторыі, тады як у сучасных мовах адрозненні паміж суадноснымі фактамі могуць быць істотнымі. Пры супастаўляльным аналізе фактаў розных моў трэба ўлічваць і так званую міжмоўную аманімію, калі форма амаль цалкам супадае, а значэнне можа супадаць толькі часткова або зусім не супадаць.

3. Тыпалогія моў.

Табліца 9

Тыпалагічная класіфікацыя моў В. Гумбальта (1767-1835)

№	Тып моў	Мовы ў межах тыпу	Структура слова	Сродкі выражэння фармальных адносін
1	Флексійны тып	Індаеўрапей-скія, семіцкія мовы	Корань + суфікс + флексія	Флексіі
2	Аглютынацыйны (аглютына-тыўны) тып	Цюркскія, фінскія мовы	Корань + суфікс	Суфіксы
3	Інкарпаруючы тып	Мовы амерыканскіх індзейцаў, палеазіяцкія мовы	Дзеяслоўны корань + звязка + іменны корань (поўны або скарачаны)	Іменныя і займенні-кавыя марфемы, якія далучаюцца да дзеяслоўнага кораня пры дапамозе звязкі
4	Ізаляваны (аморфны) тып	Кітайская мова	Корань	Не выражаны фармальныя адносіны

Табліца 10

Тыпалагічная класіфікацыя моў А. Шлейхера (1821-1868)

№	Тып моў	Спосаб выражэння значэння	Наяўнасць / адсутнасць адносін. Спосаб выражэння адносін	Мовы ў межах тыпу
1	Каранёвыя (ізаляваныя) мовы	Значэнне = корань	Адносіны фармальна не выражаны	Кітайская, бірманская мовы
2	Аглютынацы	Значэнне =	Адносіны	Цюркскія, фіна-

	йныя мовы	корань	выражаны ў суфіксах	ўгорскія мовы
3	Флексійныя мовы	Значэнне = корань + афіксы (прэфіксы, суфіксы)	Адносіны выражаны ў флексіях	Індаеўрапейскія мовы

Адсутнасць фармальнага выражэння адносін у мовах ізаляванага тыпу не ёсць паказчык адсутнасці адносін паміж словамі ў гэтых мовах наогул. Такія адносіны могуць выражацца пры дапамозе інтанацыі, парадку слоў, невербальных сродкаў.

4.Моўныя універсаліі. *Моўнымі універсаліямі* называюцца агульныя заканамернасці, якія існуюць ва ўсіх мовах або ў большасці моў без уліку іх нацыянальных адметнасцей.

Традыцыйна ў лінгвістыцы універсалій вылучаюць:

- а) дыяхранічныя універсаліі;
- б) сінхранічныя універсаліі;
- в) соцыялінгвістычныя універсаліі.

Дыяхранічныя універсаліі звязаны з адказам на пытанне, чаму і як развіваецца мова. Да іх адносяцца наступныя:

- а) самую здольнасць кожнай мовы змяняцца ў адказ на змены ў грамадстве;
- б) універсальнасць антыномій моўнай структуры і антыномій камунікатыўнага акту як крыніцы самаразвіцця мовы;
- в) універсальнасць сістэмнага характару моўных змен;
- г) універсальнасць верагоднаснай прыроды моўных заканамернасцей;
- д) універсальнасць суадносін выпадковасці і дэтэрмінаванасці ў моўных працэсах.

Сінхранічныя універсаліі з'яўляюцца вынікам сучасных супастаўляльных даследаванняў.Сярод іх у навуковай літаратуры адзначаюцца такія, як асіміляцыя, дысіміляцыя, палаталізацыя, акамадацыя, эпентэза, дыярэза, метатэза;семантычная дэрывацыя, лексікалізацыя, дээтымалагізацыя, лексічныя запазычанні; апрошчанне, перараскладанне і інш.

Соцыялінгвістычныя універсаліі – гэта адказы на пытанне, у якім накірунку рухаецца мова ў працэсе свайго развіцця. Да іх належаць наступныя:

- а) ускладненне структуры кожнай мовы;
- б) паглыбленне функцыянальнай (стылёвай) дыферэнцыяцыі моў;
- в) фарміраванне другаснай сістэмы плана выражэння – пісьма;
- г) узрастанне ролі мовы ў жыцці грамадства.
- д) умацненне кодавага ўзаемадзеяння моўнай сістэмы і знешняга асяроддзя.(Тыпалогія універсалій падаецца паводле Н.Б.Мячкоўскай).

Пытанні для самакантролю

1. Якая лагічная аперацыя ляжыць у аснове супастаўляльнага метаду?
2. У чым адрозненне супастаўляльнага метаду ад параўнальна-гістарычнага?
3. На якіх моўных узроўнях можна супастаўляць моўныя адзінкі, з'явы, працэсы?
4. Што ўяўляюць сабой моўныя універсаліі?
5. На якой падставе вылучаюцца дыяхранічныя універсаліі?
6. Якія універсальныя заканамернасці характарызуюць сучасныя мовы?
7. Якія універсаліі неабходна лічыць соцыялінгвістычнымі?